

מירי גלעד עם יחיאל חזק

"אותו עולם ממנו צמחתי, אותו עמק עמוק בין אפיקי הירדן והירמוך למראשות הכנרת - אותה כברת ארץ קטנה אמנם עולם היא, שלם וגדול הוא, שאין שיעור לממדי תהומותיו וגבהיו, למרות מה שאינו אלא נקודה קטנה במפתה של הארץ" כך תיאר יחיאל חזק את עולמו.*

פגשתי אותו לשיחה בביתו בקרית אונו בעקבות הוצאת ספרו החמישה-עשר, **שירים על הסף** במלאות לו שמונים. מול בניין עירוני רב קומות, סמוך לקניון גדול, תהיתי על המעבר לכאן מעולם "ירוק וכחול של מישורים ושדות, דשאים מוריקים, פרדסים טעוני בשילות כבדים ומטעים של פרי הפורץ מבין קליפותיו, ופלגים של מים ואגם הוזה, ומזה שמש קשה וסוערת, יוקדת וממאירה וכואבת בקרניה האלימות" (שם). "אני חי במחלת הנפש", סיפר לי בזמנו.

המקום שממנו צמח - הנוף, הטבע, ובעיקר, האדמה והשמש נוכחים בעולמו השירי המורכב והאוקסימורוני, ביטוי שהוא חוזר עליו בשיחתנו. יש הנוטים לייחס למשורר הכותב על טבע רומנטיות, שטחיות והתפעלות גרידא, אך שירתו של חזק היא מאבק תמידי ומגוון.

מ: על מה אתה נאבק?

ח: אני נאבק עם האדמה. נאבק עם אדמה "כבדה ושחורה ובולתית ונוקשה" (שם). בספר האחרון כתבתי הרבה על המאבק עם האדמה: "השָׁמֵר מִן הַרְצוֹן לִפְלֵא זְרוּעוֹת הָאֲדָמָה/ הַסְּפִטְמִבְרִית שֶׁל הַסֵּתוֹ הָעֵיף/ וְאֵל תִּתְפַּתֵּה לְתִשׁוּקָה הַזָּרָה שֶׁל הַגּוֹף הַקָּר שֶׁקוֹרָא לָךְ לְבוֹא אֶל רַמְזֵיהָ הַמְּנַצְנֵצִים/ שֶׁל אֲדָמָה פְּעוֹרֵת פְּנוֹת, שְׁמָא/ תֵּאבֵד בְּמַחְשָׁפֶיהָ" (עמ' 58).

כך גם בפואמה 'קנאת האדמה'. ומכיוון שאני כותב על מלחמה, אז מובן שלאדמה יש מקום במלחמה. היא תובעת את ליטרת הדם, את הקורבן: "מְתִי תִבְיָא לְאֲדָמָה אֶת הַמְּנַחָה שֶׁכָּל-כָּךְ הַשְּׁתוֹקָה/ אֵלֶיהָ?" (עמ' 15). זוהי אדמה שסגרה שעריה בפניו כשנקבר בה אחיו, בארי, שנפל במלחמת יום הכיפורים, וחזק כתב על כך בשירו הידוע: 'השער לא נפתח לאחי ביום הכיפורים'.

מ: האם שירה היא מעצם הגדרתה 'התנגדות'?

הוא שב להסביר את שירתו דרך האדמה: המאבק עם האדמה - זו ההתנגדות שקיימת בי.

מ: בספרו **צלהבים** סי' יזהר כמו מבקש שנניח לאדמה ולשדה; "שדה לא עושים. גם מיליון טרקטורים ענקיים לא עושים שדה... ורק מיליון שנים עושות שדה לאט לאט..." (עמ' 164) - הוא מבקש על תמימותה, על ראשוניותה. האם גם אתה חשת כך? שהרי אתה חיית במקום שאדמה מצמיחה, ועבדת אותה כדי שתצמיח. האם "פגעת" בה?

ח: האדמה, לעתים, באמת מתנקמת בנו על מה "שעשינו לה", או עליה. הפעולות באדמה הן אלימות אפילו. יחד עם זאת, ובהתייחס לעובדה שהאדמה היא המקום שבו קוברים את יקיריך, אתה זורע ומצפה לצמיחה, תמיד עולים ממנה "רכים ומחייכים שתילי עצים מבטיחי פרי..." (שם).

זהו בעצם עולם הניגודים הנוקב בשירתו של חזק: ההבטחה והאובדן, ההתמסרות של העובד לאדמה והקורבן שהיא דורשת, המוות והלידה מחדש, הצמיחה והנבילה, הקיץ המואר והשמש האלימה, הכל מתרחש בו זמנית בעולמו ובשירתו. הספר נע בין תחושת האובדן הקרב לבין האחיזה במה שיצמח ויפרוץ, ציפייה לגאולה:

"ולא החלטת אם זה בית האסורים או יפי העריגות... להפך את האדמה שמשוהו יקיץ בה" (עמ' 38).

וכן: "וגם אתם לכו בוטשים ברגליכם.../למצא גרעין בתוככם שיצמח ויהיה לעץ/ אהד" (עמ' 43).

מ: מה מקום הנוף בשירתך? האם המקום הפיזי שממנו צמחת הוא המקור הנפשי, חומרי הנפש שלך? ניכר ששירתך מעמידה אותך כנוכח בעולם, לא שקוע רק בחיטוט והתחבטויות ה'אני אני'.

ח: לשמש בעמק קראתי "שמש קטלנית". היו לה השפעות קשות בכלל ועלי. עוצמת הנוף היתה משמעותית לי.

מ: מאין פרצה המשוררות שלך, מה היתה החוויה הראשונית של הכתיבה?

ח: את השיר הראשון כתבתי כשעבדתי בהשקיית בננות בעמק הירדן, בשדות של קיבוץ אפיקים, מקום הולדתי וביתי. המקום חם ונמוך, גובל במדינת ירדן. ישבתי לבדי ושמרתי שהמים לא יקפצו. הקשבתי סביבי לחרקים ולברחשים ולפכפוך המים. ניסיתי לשחזר יום אחד בחייו של בן הקיבוץ השב לביתו בכתיבה של זרם תודעה כפי שסי' יזהר כתב, וממנו הושפעת. ביקשתי לכתוב בלשון חושית ותודעתית. שלחתי את מה שכתבתי ליזהר והוא ענה לי במכתב שאיבדתי. אך אני זוכר היטב את שני שמות פועל שנקב בהם כדי לשדר לי שכתבתי בוסרית אך יש מקום "לזרות ולהבר", בלשונו האופיינית. מאז יצרתי קשר ספרותי ואישי עם יזהר, אף התארחתי בביתו, נהנית ממטעמי נעמי אשתו בביתם ברחובות, רחוב מוסקוביץ 14. הנה אני עדיין זוכר היטב את הכתובת. אחר כך נפגשנו בביתם במישר. פעם יזהר לקח אותי לטייל לכיוון אשדוד ולראות נופים, לראות ולהקשיב...

התחלתי לכתוב בשורות רחבות ושלחתי לאהרון אמיר, עורך 'קשת'. היה זה כעין סיפור שנקרא "נספג בחצות", חוויה אקזיסטנציאליסטית. הוא הזמין אותי אליו, ואמר לי: "אתה כותב שיר, לא סיפור". "לא ידעתי", עניתי לו. מאז פרסמתי ב'קשת' מדי חוברת כמעט. אבל השירים הראשונים האלה לא הופיעו בספרי הראשון **אבני בזלת** שפורסם ב-1961. בחרתי בשם משום תחושת ההתפרצות הגעשית הפנימית שהופכת להיות אבני בזלת שחורות בכתיבה. הכתיבה נכתבה בצורה בלתי נשלטת. עד כדי כך שהמבקר עקביה כתב שאני כותב כפרק נוסף בכתיבה הסוריאליסטית, כלומר שירה תת-מודעת, תת-הכרתית. אך לא ינקתי מהמשוררים הסוריאליסטים (אלואר, ברטון) כי לא היו לי תרגומים שלהם באותה עת.

מ: אתה אדם חרישי בשיח השירי, אבל הצעקה חוזרת בשיריך, עד כדי כך שהשם שבחרת לאנתולוגיה מקיפה של שירתך שיצאה ב-2011 הוא **במרחק צעקה מהעולם**, על מה אתה צועק?

ח: על המלחמה למשל. המלחמה איננה רק היסטורית-אנושית: "וַיֵּשׁ שְׁטָבְעָן סְמוּי מִן הָעֵינָן / לְמַשָּׁל הַמְּלָחְמָה בֵּין הַשָּׂרָב וְהַמַּעֲנָן הַנּוֹבֵעַ / הַמְּלָחְמָה שֶׁל הַבְּאֵרוֹת הַמְתִּיבָשׁוֹת / בְּדָרְךָ אֶל הַבְּצָרוֹת / זוֹהִי מְלָחְמָה שֶׁתִּחְמַשְׁתָּהּ הִיא צְרִידוֹת הָאֵיִר / בְּדָרְךָ אֶל הַגְּרוֹן וּמִמֶּנּוּ אוֹ עֲכִירוֹת הַזָּעָה / הַמְתִּנְפֶּלֶת אֶל מוֹרֵד הַגּוֹף... (עמ' 68).

בכלל, הצעקה היא כדי שישמעו אותנו, והשירה שלי היא הצעקה שלי. אין כל כך מי ששומע; "כְּשֶׁמֶשׁוּהוּ טוֹב עוֹזֵב אֶת הָעוֹלָם / אֵין צְעָקָה שֶׁתִּעָצֵר אוֹתוֹ... (עמ' 41) חזק מדבר את שירתו ואת חייו בשפת האדמה על כל רבדיה. גם האדמה אינה שומעת. גם אליה הוא צועק על נקמתה על אכזריותה. עם זאת הוא אומר: האדמה היא גם האשה בעיני, ועל כך כתבתי הרבה בספר האחרון.

האהבה כאדמה היא המשענת האחרונה, המכילה, האוספת, הפוצעת והמנחמת בו זמנית: "מֵה שְׁאֲנֵי זוֹכֵר הוּא מְפֹלֵת סְלָעִים / בְּצַד הַדָּרְךָ / וְאֲנִי רְצִיתִי לַעֲצֹר לְפָנַי שֶׁהַכֹּל יִתְפָּרֵק וְיִאָּסֵף גַּם אוֹתִי לְטִבּוֹר הַמְּפֹלֵת / תִּנְיָנִי וְאָרִיחַ אוֹתְךָ / צִמָּת רִיחוֹת הָאֲבִיב בְּעוֹלָם עַד שֶׁיִּתְמַלֵּא הָאָף הַמְרַחֵר אֶת אֵינְסוֹפִיּוֹתֵם" (עמ' 10).

בצד החיות האינסופית, האדמה היא פתיינית, מושכת אליה את החיים להיקבר בתוכה; כך משכה אליה את אחיו: "וְהִיא מוֹשֶׁכֶת אֶת אָחִי כְּמוֹ אִשָּׁה".

העולם של חזק אינו רק נוף ואדמה, הוא מאוכלס במאבק אנושי, בכאב האובדן, בבגידה ובאהבה: "מזה אהבות גדולות של אנשים, ותאוותיהם הפולחות את האוויר השותק, וחלומותיהם התמימים הממיסים את גבולי הזמן ותחומי המקום אל עולם אחר, כחול ורחוק, ומזה תשלומי המחיר והקרבו, הנפילות הגדולות, והמוות המשחיר את שוליו של העמק אל גדות נחליו..." ("המקום ממנו צמחתי").

לא פעם הארץ מאכזבת את האיש שצמח בה כיליד, חבוק בנופה ומאמין באדם, ולא פעם הוא מרגיש מרומה. הארץ, האדמה ואנשיה, מפנים עורף לו וליקיריו, ואין פְּשׁוּרָה: "בֵּין לְבִין הִלְכְנוּ בְדַמְמָה סוּפְרִים אֶת צַעְדֵינוּ/ לְדַעַת שְׁאַנְחֵנוּ בְּאֶמֶת חַיִּים... / אָמְרוּ לָנוּ שְׁזֵאת הָאָרֶץ הַיְחִידָה/ אָבַל שְׁכַחוּ לְהַגִּיד לָנוּ מִשְׁהוּ שְׁבַגְלָלוּ/ הָאֲבָנִים מְרָדוּ בָנוּ" (עמ' 28); וכן: "...רְאִיתִי אֶת הַשָּׁמַיִם וְנִדְעָתִי שְׁמֶשֶׁם לֹא תָבוֹא בְּשׁוּרָה..." (עמ' 29).

הבגידה, כשם אחד מספריו הראשונים, מעסיקה אותו ומתגלמת בדמויות שונות, עד הספר הנוכחי: "לְרֵאוֹת אֶת הָאִישׁ הוֹלֵךְ בְּכַבְדוֹת/ עַל גִּבּוֹ שֶׁקַּבְּגִידוֹת שְׁאָסֶף... (עמ' 73).

"אֲחֵרֵי הַכֹּל גַּם יְשׁוּעַ הָיָה מוֹכֵן לְכַבֵּב בְּטָרְגְּדֵיהָ הַזֵּאת/ וְלוֹ פְּדִי לֹמֵר לִיהוּדָה: אֶתְּהָ הָאִישׁ. / אָבַל זֶה לֹא הַסְפִיק זֵאת לֹא הִיְתָה הַבְּגִידָה הָאֲחֵרוֹנָה. הַכֹּל הַתְּחִיל מִקֵּוֹ. / הִיְתָה שָׁם בְּגִידָה. לֹא פְּרוֹר מִי בְּגַד אֶךְ פְּרוֹר מִ/ נִבְּגַד..." (עמ' 74).

דמותו של קין מלווה את חזק שנים רבות. הוא אף הקדיש לו פרק שלם בספרו **להשיב אש לאש**.

ח: התחלתי לכתוב עליו בצעירותי. העסיקה אותי השאלה מדוע אלוהים לא קיבל את מנחתו. כל הפירושים שקראתי לא שכנעו אותי. נשארתי עם השאלה; מה גם שקין היה עובד אדמה וגם אני הייתי כמוהו.

מ: מהו קין עבורך?

ח: קין הוא דמות שמנחתה לא התקבלה. יש בו כאב ואשמה. השאלות לא מניחות לו ולכן הוא נע ונד.

מ: "אֲנִי מִבְּנֵי קֵוֶן, אָרוֹר מִכָּה וְסוֹבֵב סוֹבֵב" כתבת בשיר על אחיך. האם דמות קין התגבשה אצלך בעקבות נפילתו במלחמת יום כיפורים?

ח: סיפורו של קין הוא סיפור על רצח אח. זהו תסביך אשמה של אח על שנשאר בחיים, זה כאב כמו כאב הנדודים שלא יפוג לעולם. "ארור ומוכה אדמה" - זוהי קללה הרודפת אותו. ואנחנו מקוללים. לכן המקולל מעניין אותי: "עַל מָה קָלְלָנוּ, / הָאִם גַּם אֲנַחְנוּ נִצְטָרֵךְ לְהַסְדֵּר/ הַשְּׁהִיַת הַפְּצוּעִים שְׁהַהִיסוּטוֹרִיָה אַרְגָּנָה לָנוּ?" (עמ' 61).

מ: מהי בגידה בעיניך?

ח: בגידה היא כשלא נוהגים על פי המצופה. הבגידה היא גם בגידת האדמה וגם עונות השנה שכל הזמן מתחלפות, לא נאמנות חיות בחשבון כל הזמן, פולשות אחת לתוך השנייה. הנה באביב, כמו הסתיו, יש הכי הרבה ימי שרב... אלו השלכות למה שקורה לי בחיי ובנפשי.

חזק, למרות הכל, למרות "זְכָר הַלֵּילוֹת הַהֵם בְּמַעֲבָה הַמְאֻפְלָה" אינו מוותר על מאבק על היש: "עַקְשָׁנוֹת הַיָּא כָּל מָה שְׁנִשְׁאָר לָךְ לְהִיּוֹת אֶתְּהָ" (עמ' 8); על היותו איש של אהבה, מתפעל, מאמין בהתחדשות ומייחל ליופי. מעבה הלילות "הַפֶּף לְנִשְׁימָה שֶׁל אֹר/ אֶתְּ עֲמִדָּת מְלֵאת אֶהְבָּה/ לֹא יִכְלָתִי לְרַצוֹת יוֹתֵר" (עמ' 23)

וגם: "בְּכָל הַמְּנַהֲרוֹת/ בְּכָל הַמְּסֻדְרוֹנוֹת/ בְּכָל הַתְּעֵלוֹת הַצְּרוֹת/ רְצָתִי אֲחֵרֵי שְׁאִיפָה אַחַת טְהוֹרָה/ לְכִסּוֹת אוֹתָךְ וְאוֹתִי בְּגֵאֶלֶת הָאֹוִיר/ שְׁשִׁלְחָתְךָ אֶל רְאוֹתֵי מִן הָאֶפֶק הַפְּתוּחַ/ פְּדִי לְשׁוֹב וְלִינֵק מִמֶּנּוּ אֶת הַנְּשִׁימָה הַבָּאָה". (עמ' 72).

האור פנימי לא כבה לעולם בשירתו של חזק, למרות האכזבות וכאב האובדן, הן בעולמו האישי-פנימי, הן באשר לישראליות. השירה אוקסימורונית, הוא שב ואומר, וכך החיים. הרי תינוק בוכה מיד כשהוא נולד. והוא מסכם את שיחתנו: אני מאמין שהשירה היא סימבולית. לקחתי מלאה גולדברג את השורה הבאה: "לבנו איננו עונה לשמחה הגבוהה מאוד הוא עונה לכאב הגבוהה".

חיליק חזק שר הן את מעמקי הנפש האנושית, הן את המקום הישראלי-יהודי זה עשרות שנים. שירתו היא מהמיטב בשירה העברית, והיא ראויה להכרה בשיח הספרותי ובתרבות הישראלית לדורותיה. זו שירה המעניקה השראה, תובנה והתחדשות מתוך התהומות, חומרים מהם עשויה שירה גדולה. "וְהַמְּלִים יִמְשִׁיכוּ לְשֹׁמֵר עַל הַחַיִּים / שְׁלֹא יִפְּלוּ אֶל הַתְּהוֹם אֲבוּדִים..." (עמ' 39)

- מתוך "העולם ממנו צמחתי", דברים שיחיאל חזק נשא בטקס קבלת "פרס טלפיר" לספרות, תשל"ט. פורסם ב"שדמות' ע"א, אביב-קיץ תשל"ט, עמ' 66-67

ד"ר מירי גלעד, משוררת וחוקרת ספרות. ספרה **מקום הולדתי נוקש על גבי** ראה אור בהוצאת קשב לשירה 2016.